

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты ІХ Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
ІХ Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

4. Нұртазин Т. Жазушы және өмір. - Алматы: Қазақ мемлеттік көркем әдебиет баспасы,
5. Ержанова Г. Өмір мектебі романындағы кейіпкер бейнесі. - // Қазақ әдебиеті, - 2010, № 5
6. Ергөбеков Қ. С. Сәбит Мұқановтың творчестволық лабораториясы: докт.дисс., - Алматы, 1995 - 226.
7. Тайманова С. С. Мұқанов - әдебиет зерттеушісі канд.дисс., - Алматы, 1995.- 162 б.

ӘОЖ 811.512.122`373:82-3

ҚАЗАҚ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Қажмахан Аида Дастанқызы

kazhmakhan@mail.ru

Астана қаласы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі – Найманбай А.Р., ф.ғ.к., доцент

Қазақ елі ел болып қалыптасуына дейін өз басынан көптеген жағдайларды өткізді. Сонау XIV ғасырдан бастап күнделікті өмірмен бірге жау шапқыншылық, аңшылық, салт дәстүрлердің қалыптасуына байланысты, ертегілер, ырым-нақыл сөздер, дастандар, мақалдар мен мәтелдер өмірге келіп отырған. Бұл халықтың асыл ойының көркем жиынтығы болып есептеледі. Уақыт ағымына қарай тұрмыс-тыныс қиыншылықтарына ашынып, батырлардың ерлігін, қайсарлығын әйел адамның ақылдылығы мен ұстамдылық қасиеттері осы ауызша әдебиеті арқылы жеткізіліп отырған. Сондықтан да халық өмірінде мақал-мәтелдердің орны ерекше жағдайда айтылады. Мақал-мәтелдерде өмірдің сан алуан салалы құбылыстарына баға беріліп, ой түйінделіп, халықтың ғасырлар бойғы тәжірибесі негізінде пікір айтылады. Халқымыз терең ойды аядай қалыпқа сыйғызып, әрқашан шебер беруге тырысқан. Сөйтіп, «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» жинақтап, қорытып беріп отырған. Онда халық тарихы, әлеуметтік тыныс-тіршілігі, ақыл-өнегесі кең көрініс тапқан. Мақал-мәтелдерде халқымыз жақсылық пен жауыздықты, адамдық пен арамдықты, еңбекқорлық пен жалқаулықты, жомарттық пен сараңдықты салыстыра сөз етеді. Адамгершілік жолына нұқсан, мін келтіретін жамандық пен жауыздық қылықтардың барлығын батыл сынап, жиренте әшкерелеп, бүкіл адамзат баласына адамгершілікке тән мінез, қылықтардың барлығын ұсынады. Мақалдар-мәтелдердің ғибраттық, өсиеттік мәні дүниетану қабілетіміздің дамуына баулумен, ұлтжандылыққа тәрбиелеумен қатар, өмір шындығының көрінісі ретінде ұлтымыздың тарихымен танысуға да өз септігін тигізеді деп айтуға болады. Мақал-мәтелдер – халықтың өз перзенті, өзі жасаған баға жетпес қазынасы, өмір айнасы, өзіне жақын да, түсінікті де, сондықтан да қымбат.

Алайда мақал мен мәтелдерді біз егіз ұғым деп қабылдамауымыз керек. Олардың өздерінің айырмашылық белгілері де баршылық. Ол айырмашылықтар мен ерекшеліктер мақал-мәтелдің ойды түйіндеу жағынан да, құрылымы жағынан да байқалып тұрады. Мақалда ой анық, түсінікті, көбінесе мақал екі бөлімді болып келеді. «Мезгіл жетсе, мұз да ерір» деген мақалдан осыны байқауға болады. Мақалда бір-біріне қарама-қайшы ұғымдар мен ойлар салыстырылып, шендестіру арқылы ой-пікірді айқындау тәсілі басым болып келеді.

Мысалы: «Ақымақтың ақылы түстен кейін кіреді,
ырысы кеткеннің иті ұры кеткен соң үреді».

Немесе: «Ақымақ бастан ақыл шықпас,
ақыл шықса да мақұл шықпас», дегенде «ақымақ» пен «ақылды» – қарама-қайшы ұғымдар, осы екеуі салыстырыла келіп, ақымақтан шыққан ой-пікір де дұрыс болмас деген қорытындыға келіп тұр. Осы келтірілген мақалдардан өмір құбылыстары

салыстырылып, дәлелдеу мен қорытынды пікір бірдей екендігін байқаймыз. Ал енді мәтел мәселесіне келсек, мұнда қорытынды ой, түйін айтылмайды, тұспал ғана болады. Бейнелі сөз айшығы арқылы берілген ойды тыңдаушы өзі топшалайды, тұжырым жасайды. Ол тура, ауыспалы, астарлы мағынада қолданылып, адамның айтқан пікіріне ой қосып, сезімін әсерлі де айшықты жеткізеді. Мысалы, «Көппен көрген – ұлы той» дегенде тұспал ғана бар. Бұл жерде мағынаны тыңдаушы өзі қорытуына тура келеді. Мәтелде дәлелдеу де, тиянақты тұжырым да болмайды, мағына ашық емес, қорытынды пікір жоқ.

Мақал-мәтелдердің басты тақырыбының бірі – Отан, туған жер, атамекенге арналады. Елін, Отанын сүйген халқымыз Отанын шексіз сүюді ұрпағына өсиет еткен. *«Ел-елдің бәрі жақсы, өз елің бәрінен де жақсы», «Туған жердей жер болмас, туған елдей ел болмас», «Өз елің — алтын бесігің», «Өз елім – өлең төсегім», «Ер жігіт елі үшін туады, елі үшін өледі»* деген мақал-мәтелдерде халықтың туған жеріне, атамекеніне, Отанына, еліне деген сүйіспеншілігі терең баяндалады. Мақал-мәтелдердің үлкен бір саласы еңбекке арналған. Бұл *«Еңбек түбі – береке», «Еңбек етсең, емерсің», «Ер дәулеті – еңбек», «Бейнет, бейнет түбі – зейнет»,* деген мақалдардан айқын аңғарылады. Адамды ер атандырып, құрмет, қуанышқа жеткізетін де еңбек деп білген. *«Еңбегіне қарай – құрмет, жасына қарай – ізет», «Еңбек ерлікке жеткізер, ерлік мұратқа жеткізер», «Әрекет болмай, берекет жоқ», «Еңбексіз рахат жоқ», «Бір еңбектің көп рахаты бар», «Біткен іс – піскен жеміс»* деп, халық еңбекті мейлінше дәріптеген. Сонымен қатар жалқаулықты, еріншектікті әшкереледі. *«Тауық құс емес, жалқау кісі емес», «Ақымақ күлкіге тоймас, жалқау ұйқыға тоймас», «Жұмысы жоқтық – ырысы жоқтық», «Еріншектің егіні піспес», «Жақсы болар жігіттің жұмыссыз жүрген күні жоқ, жаман болар жігіттің еш жұмысқа қыры жоқ»* деп, халқымыз жалқаулықты шеней отырып, еңбек адамының беделін биіктетіп отырған. Ынтымақ – бірлік туралы да мақал-мәтелдер көп. *«Бірлік болмай, тірлік болмас»* деп, қазақ елді бірлікке үндеген. *«Бірлігі бар елдің белі ешкім сындырмас»* деген мақал елді бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығаруға шақырып тұрғандай. *«Байлық – байлық емес, бірлік – байлық», «Ынтымақ жүрген жерде ырыс бірге жүреді», «Ынтымақтың арты – игі», «Ері ынтымақты елде жоқшылық болмайды»* деген дана халқымыз байлық та, ырыс-береке де, елдік те, күш те бірлікте екендігін меңзеп, үлкен түйін жасаған. Мақал-мәтелдердің адамды игі қасиеттерге үндеу, уағыз-өсиет сипаты бар екені баршаға мәлім. Бұл қазына тәрбиелі қыз, ұлағатты ана, жылы жүректі әке, ардақты ұл қандай болу керектігін тобықтай сөздің түйінінде түйіндейді.

Қазақ халқы мақал-мәтелге өте бай деп айтамыз. Мақал-мәтелде халқымыздың өніп-өсуіне, мінез-құлқын қалыптастыруға, тіршіліктің қыры мен сырын түсінуге, оның қайшылығын тануға терең баға беріледі. Ертеректе мақал-мәтелдер салиқалы ой иесі, ділмар шешен, ақындар араласуымен жасалған. Қазақтың мақал-мәтелдеріне өз үлесін қосып, отты сөздері ел аузына кең тараған М. Әуезов, Б. Момышұлы, Ғ. Мүсірепов, Ғ. Мұстафин сияқты ұлы адамдар есімі ел есінде сақтаулы келеді. Қазақ халқының даңқын шығарып, абыройын асырған айтулы тұлғалардың бірі – жазушы, қазақтың батыр ұлы Бауыржан Момышұлының *«Ер серігі – сергек ой», «Сын ерді шыңдайды, қорқақты қинайды», «Азаматқа өмірден ар қымбат, өлімнен ұят күшті», «Қорқақ – дөрекі, әрі ақымақ», «Алғырлық ойдың ішкі мазмұнын нұрландырып тұрады», «Ақылгөйлік кейде өнегесіздікке тірейді»* деген ұлағатты сөздері мақал-мәтелдер қатарынан нықтап орын алды деуге болады. Батыр Бауыржан Момышұлының мақалдары ерлікке, адамгершілікке шақырады.

Мысалы: *«Анаң үшін аянба, ант ұрады,
Балаң үшін аянба, бетің күйеді,
Елің үшін аянба – ерлігіңе сын,
Жұртың үшін аянба – жігіттігіңе сын»,*

немесе : *«Жерге тер төгіп қызмет ет,
Халыққа қан төгіп қызмет ет»,*

«Қайратыңа әдісіңді жолдас ет,

Әдісіңе ақылыңды жолдас ет» деген мақалдары әрбір елжанды ұрпақтың жүрегіне әсер етері сөзсіз. Қазақ мақал-мәтелдері өскелең ұрпақтың эстетикалық мәдениетін дамытуда да үлкен рөл атқарады. Мұндай мақал-мәтелдердің мазмұны ата-бабаларымыздың бүкіл өмір тәжірибесін қамти отырып, жас ұрпақ санасын, әсемдік сезімін, талғамын, көзқарасын дамытады. Мақал-мәтелдер өмір құбылыстарының барлық саласын қамтитын болғандықтан, олардың тақырыптары да сан алуан болып келеді. Мақал-мәтелдерде айтар ойды әсерлі жеткізу үшін көркемдеу құралдары қолданылады. **Мысалы,** *«Жақсы жігіт – жағадағы құндыз, жақсы қыз – аспандағы жұлдыз», «Жаман тұқым егінді былғайды, жаман жігіт елді былғайды»* тағы басқалары. Мұндай орынды қолданылған бейнелеу құралдары мақалдың ажарын ашып, ой өткірлігін арттырады, адамның бойында мәдени дағдыларды қалыптастыруға әсер етеді. *«Азамат – елдің ажары»* деген мәтелді оқушыға қайталаудан жалығуға болмайды, себебі балаға кішкентай кезінен бастап-ақ елдіктің еңсесі ер азаматтарымен биік екендігін құлағына құя берудің артықтығы болмас.

«Ананың алдында асқар тау да аласа», «Ана – өмірдің қайнар бастауы», «Ана болған дана болады», «Ана – бала бақытының бағбаны» деген мақалдар кімге болса да ана алдындағы парызды ақтаудың маңыздылығын ұқтырып тұр. *«Анасына орын ұсынбаған, әкесіне қолын ұсынбайды»* деген мақалдың да мән-мағынасы ерекше тәрбиелік ұстанымдарды білдіреді. *«Әкеңнің төріне сенбе, маңдайыңның теріне сен»* деген мақалдың тәрбиелік мәні ешкімге иек артпа, өз күніңді өзің көруге машықтан, ешкімге масыл болма, адал еңбегіңмен дәм-тұзыңды ақта, теріңді төгіп тапқан еңбегіне ғана сен деген ойды білдіріп тұр.

Қорыта айтқанда, жастарға өнер-білім, тіл үйретуде мақал-мәтелдердің мән-маңызы аса зор. Білім, өнер еңбектің бір түрі болса, аз сөйлеп, көп тыңдаған, көп оқып білімін байытқан бала ғана өмірден өз орнын алып, даналық сөздеріміз мақал-мәтелдерден өнеге алмақ деп білеміз.

Қолданылған әдебиет

- 1 Әлімбаев М. Халық – қапысыз тәрбиеші. – Алматы, 1985.
- 2 Адамбаев Б. Халық даналығы. – Алматы, 1990.
- 3 Ұзақбаева С. Оқушыларға эстетикалық тәрбие беру. – Алматы, 1988.
- 4 Қалиев С. Халық педагогикасы хақында бірер сөз. – Алматы, 2000.

ӘОЖ 821.512.122

БИЛЕР АҢЫЗДАРЫ МЕН НАҚЫЛ СӨЗДЕРІНІҢ АСТАРЛЫЛЫҒЫ

Қайырбаева А.М.

aigul_2011_0@mail.ru

Қазақ инновациялық гуманитарлық – заң университетінің
Гуманитарлық факультетінің 1 курс магистранты, Семей, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Қ.Т.Төлебаева

Қазақ халқының тарихында елін жаудан қорғаған Қаһарман батырлар, қара қылды қақ жарған әділ билер, сөз бұлағы құйылған шешендер мен жыраулар көп болған. Қазақ даласында жеке қасиеттері мен әлеуметтік межелер биігінде билер ханнан да жоғары тұрған. Сондықтан да халық арасында: *«Ханда қырық кісінің ақылы бар, биде қырық кісінің ары, білімі бар»* деген түсінік қалыптасқан. Ортағасырлық қазақ қоғамының бүкіл құқықтық әлемінде негізгі билік *«Дала заңының»* билігі болады. Ал оның қорының сақтаушысы және жүзеге асырушы күші – билер болды. Би ең алдымен – сот. Бидің өзі де, билігі де халықтың тарихына байланысты. Сол себепті ол беделді, дәстүрлі билік қатарында болды. Хан билігін